

METHODOLOGY

Проблеми забезпечення наступності у формуванні професійного самовизначення абітурієнтів

Ю. Ботузова

Центральноукраїнський державний педагогічний університет імені Володимира Винниченка, Кропивницький, Україна
Corresponding author. E-mail: vassalatii@gmail.com

Paper received 28.11.19; Accepted for publication 10.12.19.

<https://doi.org/10.31174/SEND-HS2019-213VII35-06>

Анотація. В статті розглянути особливості державного регулювання профорієнтації населення в Україні. На основі соціологічних досліджень, а також самостійно проведених опитувань, встановлено наявність проблем із професійним самовизначенням сучасної молоді. Основною причиною їх появи є відсутність систематичності та порушення наступності профорієнтаційної роботи в закладах освіти. Визначено умови результативності профорієнтації учнів та студентів, охарактеризовано основні напрямки профорієнтаційної роботи в школі та закладах вищої освіти.

Ключові слова: профорієнтаційна робота, професійне самовизначення, абітурієнт, забезпечення наступності, професія вчителя.

Вступ. Соціально-професійна орієнтація та професійне самовизначення учнівської молоді на сьогоднішній день є важливою складовою державної кадрової політики країни й одним із найважливіших завдань сучасної освіти. Велика відповідальність щодо цього покладається на заклади вищої освіти, адже саме в них здійснюється формування професійно значимих якостей особистості у відповідності до обраного фаху. Наразі існує ціла низка закладів вищої освіти, які мають серйозні проблеми з набором студентів на певні спеціальності, зокрема педагогічні. Тому, якщо ціллію закладу вищої освіти є ефективне функціонування та стійкий розвиток в умовах конкурентної боротьби, то очевидно є необхідність здійснення результативної профорієнтаційної діяльності. В цій роботі важливою є: системність та послідовність; активна співпраця із закладами середньої освіти; осмислений підхід до вибору методів і форм профорієнтації майбутніх абітурієнтів; якісний моніторинг суспільної думки та соціального замовлення суспільства щодо значимих професійних орієнтацій випускників шкіл.

Як показують сучасні соціологічні дослідження, випускникам шкіл важко визначитись із майбутньою професією (більше 70% старшокласників не знають ким хочуть стати). При цьому частка людей, які працюють не за спеціальністю, надзвичайно велика – близько 90% [9]. Це свідчить про незадовільний рівень профорієнтаційної діяльності у закладах освіти, яка виражається, в першу чергу, в низькій поінформованості школярів про світ професій, зокрема педагогічну, в невідповідності до самостійного пошуку й отримання ними необхідної інформації.

Короткий огляд публікацій з теми. Комплексність та багатоаспектність проблем професійного самовизначення та ефективності профорієнтаційної роботи в освітньому процесі сприяють вивченню цих питань психологами, соціологами, педагогами. Соціологічний аспект питання досліджували Є. Головаха, М. Журавльова, О. Ледньова, В. Осовський та ін. Психологічні особливості поведінкових реакцій в процесі професійного самовизначення описано в роботах Б. Ананьєва,

В. Лісовського, В. Рибалки. Механізми управління профорієнтаційною роботою у закладах освіти розглядалися в дослідженнях Н. Абрамової, С. Архипової, Р. Демиденко, А. Мутирової, В. Омарової, Р. Рикової, Н. Спіциної, Т. Танько та ін. Аналіз мотивів вибору професії старшокласниками здійснено в роботах Б. Гузанова, М. Захарова, Є. Климова, Н. Мирончук, Є. Павлютенкова, А. Уколової, Б. Утемуратової та інших.

Мета статті: розглянути умови результативності здійснення профорієнтаційної діяльності в освітньому процесі, однією з яких є наступність, а також визначити напрямки професійної орієнтації особистості у закладах освіти протягом усього терміну її навчання.

Виклад основного матеріалу. Зважаючи на те, що проблеми професійного самовизначення сучасної молоді мають величезне значення для соціально-економічного розвитку країни, здійснюється державне регулювання цього питання. Зокрема, в оновленій Концепції державної системи професійної орієнтації населення [2], затвердженій постановою Кабінету Міністрів України від 17.09.2008 р. №842, зазначається, що фактором, який сприяє професійному самовизначенню та реалізації здатності до праці особи, є дієва система професійної орієнтації населення. В Концепції дається наступне визначення «Професійна орієнтація населення є науково обґрунтованою системою взаємопов'язаних економічних, соціальних, медичних, психологічних і педагогічних заходів, спрямованих на активізацію процесу професійного самовизначення та реалізації здатності до праці особи, виявлення її здібностей, інтересів, можливостей та інших чинників, що впливають на вибір професії або на зміну виду трудової діяльності».

Також в Концепції [2] виділено структурні елементи профорієнтації населення за змістовими напрямками функціонування. До них входять:

- професійна інформація;
- професійна консультація;
- професійний відбір;
- професійна адаптація.

Ефективність здійснення перелічених профорієнтаційних заходів визначається ступенем відповідності

професії, обраної особою, професійним здібностям, інтересам, і загалом, «професійній придатності» особи. Професійна придатність – сукупність психологічних та психофізіологічних особливостей індивіда, необхідних та достатніх для досягнення ним, за умов наявності спеціальних знань, умінь, навичок, образів виконання руху, дії, діяльності, суспільно прийнятної ефективності праці [3].

Проблемою, на розв'язання якої спрямована Концепція державної системи професійної орієнтації населення, є забезпечення належної ефективності формування, відтворення та збереження трудового потенціалу країни [2].

Кабінет Міністрів ухвалює плани заходів з реалізації Концепції державної системи професійної орієнтації населення. Останній План був затверджений розпорядженням Кабінетом Міністрів України №469-р від 04.07.2018 р. В план включені заходи, які мають здійснюватися відповідальними за їх виконання інституціями на постійній основі, або протягом певного строку. Наприклад, за реалізацію в строки 2018-2020 рр «розроблення та впровадження в закладах освіти курсів профорієнтаційного спрямування для формування готовності до усвідомленого вибору професії та розвитку професійної кар'єри з урахуванням принципу гендерної рівності» відповідальність покладена на Міністерство освіти та науки, Міністерство охорони здоров'я та інші заінтересовані центральні органи виконавчої влади, до сфери управління яких належать заклади освіти. Міністерство інформаційної політики на постійній основі відповідальне за виконання завдання: «Сприяння широкому висвітленню в засобах масової інформації заходів, пов'язаних з професійною орієнтацією населення».

На базовому рівні професійна орієнтація населення здійснюється закладами, як середньої так і вищої освіти.

Важливість профорієнтаційної роботи можливо оцінити, поглянувши на кількість громадян, які отримавши професію, не йдуть працювати за спеціальністю. Не тому, що не можуть знайти вакантного місця, а тому, що не знайшли себе в професії, не можуть себе в ній самореалізувати.

Корінь цієї проблеми криється в самому процесі профорієнтаційної роботи, яка була спрямована на особистість протягом її дорослішання та становлення, процесу професійного самовизначення. Починаючи з початкової школи і з кожним переходом на новий рівень освіти, особливо на рівень профільної середньої освіти, загострюється проблема наступності. Суть її полягає в змінених умовах та степені психологічної готовності до очікуваних змін. Для забезпечення наступності необхідно реалізувати збереження та послідовний розвиток системоутворюючих компонентів особистості учня, зокрема таких як: здобути раніше практичні вміння та навички, пізнавальні здібності, емоційні та поведінкові прояви, інтереси та захоплення. Окрім того злагоджена та узгоджена робота педагогів дозволить учню відкрити для себе нові можливості та, в той же час, продовжити почате, покращити свої здобутки в навчальній, творчій діяльності та не уникати накопиченого раніше досвіду. Лише тоді можна буде говорити про наявність наступності в навчанні. Звичайно,

ми говоримо про те, як має бути в ідеальному випадку. Насправді ж обставини можуть складатись по-іншому, виникають труднощі, порушується наступність і, як наслідок, процес професійного самовизначення учня може вийти з під контролю, або потрапити в несприятливе середовище для розвитку.

В колективній монографії «Професійне самовизначення учнівської молоді в умовах освітнього округу» [7] визнається детермінованість процесу професійного самовизначення внутрішніми можливостями особистості у контексті її цілісного життя. Професійна орієнтація трактується авторами дослідження як неперервна науково-практична система підготовки до свідомого професійного самовизначення. За такого визначення професійної орієнтації змінюються підходи до характеристики її структури, змісту та методів. Домінуючою стає спрямованість особистості на самовиявлення, саморозвиток і задоволення власних інтересів та потреб, результати яких не суперечать інтересам і потребам суспільства, а узгоджуються з ними [7].

Підлітковий та ранній юнацький вік характеризуються: появою нового типу провідної діяльності – навчально-професійної; прагненням учнів в цей час до визначення свого місця в житті і власної внутрішньої позиції; формуванням світогляду; розвитком мислення; формуванням моральної свідомості та самосвідомості; розширенням діапазону соціальних ролей, які виконує учень; розширенням сфери життєдіяльності; збільшенням ступеня індивідуалізації в інтересах та захопленнях; формуванням переконань та цінностей; усвідомленням власної значущості; формуванням активної життєвої позиції та самовизначенням; вибором свого майбутнього соціального стану та усвідомленням способів його досягнення; посиленням особистісного контролю та становленням стабільного образу «Я».

В процесі становлення особистості важливо не прогавити момент для здійснення профорієнтаційної діяльності. І тут не варто покладатися лише на школу. Спільні зусилля школи, батьків, закладів вищої освіти та інших інституцій, згаданих в планах заходів з реалізації Концепції державної системи професійної орієнтації, зможуть підготувати конкурентоспроможну, успішну, творчу, компетентну особистість зі сформованою самостійністю, мобільністю, ерудованістю, спроможністю до самоосвіти та самовдосконалення протягом усього життя.

Профорієнтаційна робота буде результативною за умов: систематичності та наступності (профорієнтація не обмежується лише старшокласниками, а здійснюється протягом всього терміну навчання); індивідуального та диференційованого підходу (залежно від віку, рівня сформованості інтересів, ціннісних орієнтацій, рівня успішності в навчанні, життєвих планів тощо); взаємозв'язку школи, сім'ї, закладів професійної та вищої освіти, центрів профорієнтації молоді, служби зайнятості, громадських молодіжних організацій та ін.; зв'язку профорієнтації з життям (врахування соціального замовлення та потреб суспільства в кваліфікованих кадрах).

В межах свого дослідження ми здійснили опитування першокурсників фізико-математичного факультету

тету ЦДПУ ім. В. Винниченка з приводу вибору спеціальності та закладу вищої освіти (рис. 1). Кількість опитаних – 108 осіб: спеціальність 014 Середня освіта (Математика) – вступники 2016, 2017, 2018 та 2019 рр., на пряму підготовки 6.040201 Математика* – вступники 2015 р., 014 Середня освіта (Інформатика), Освітня програма: Середня освіта (Інформатика та Математика) – вступники 2018, 2019 рр.

Результати опитування показали, що в середньому близько 43% студентів свідомо обрали свою майбутню професію вчителя і при цьому поставили перший пріоритет на дану спеціальність, приймали участь в Олімпіаді для вступників; приблизно такий самий відсоток

студентів вступили до ЦДПУ за наполяганням батьків, або за рекомендацією авторитетних для них дорослих, у незначній решті – так склались життєві обставини, зокрема: погано склали ЗНО з математики та вирішили подати документи на спеціальність з низьким прохідним балом, щоб потрапити на бюджет; не пройшли за першими пріоритетами на бажані спеціальності, а тому потрапили на бюджет на педагогічну спеціальність, обрану для підстрахування; проживають у місті, де розташований університет та не мають додаткових коштів у сім'ї, щоб їхати навчатись в інше місто.

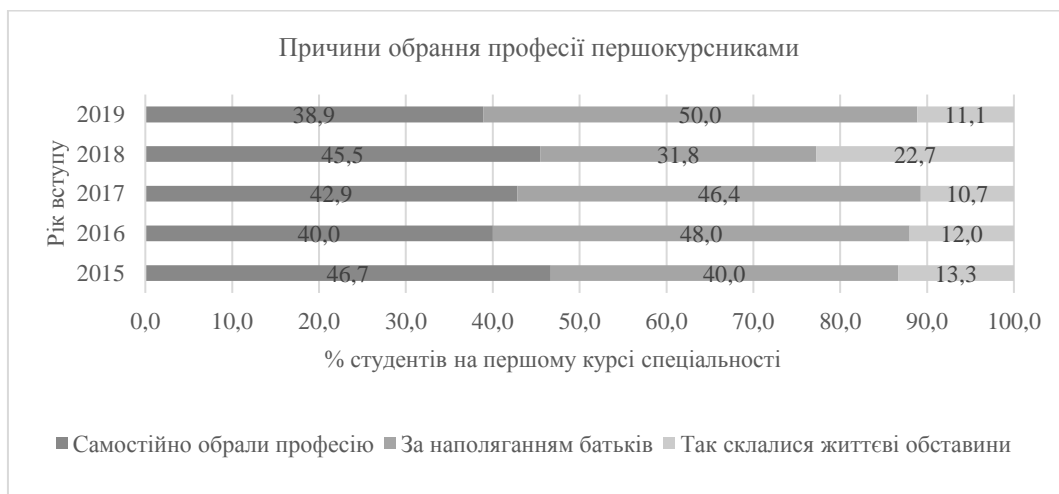

Рис. 1. Діаграма відсоткового складу студентів першого курсу щодо причин вибору спеціальності

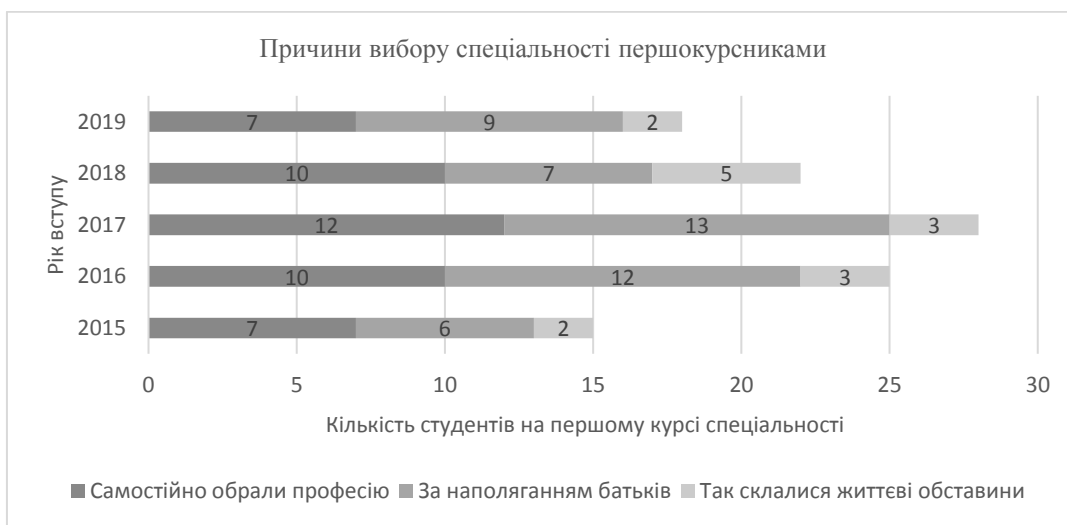

Рис. 2. Діаграма кількісного складу студентів першого курсу щодо причин вибору спеціальності

Звичайно, хотілось би мати позитивну динаміку в сторону збільшення кількості абітурієнтів з власним прагненням у майбутньому стати вчителем математики, але, як бачимо, незважаючи на кількість студентів, що вступили на спеціальність 014 Середня освіта (Математика) відсоток таких ентузіастів залишається стабільним.

Таким чином, доходимо висновку, що необхідно посилити увагу на профорієнтаційну роботу з учнями шкіл. Основними напрямками профорієнтаційної роботи в закладах середньої освіти є [6,8]:

- професійне інформування – ознайомлення учнів з професіями, спеціальностями, вимогами до спеціалістів того чи іншого профілю, можливостями професійного зростання та самовдосконалення в процесі трудової діяльності;
- професійна діагностика – дослідження індивідуально-психологічних особливостей, вияв здібностей, визначення захоплень та інтересів, спрямованості особистості, професійних намірів;
- професійна консультація – допомога старшокласникам у виборі професії, спеціальності з ціллю прий-

няття усвідомленого рішення щодо подальшого професійного шляху із урахуванням цінностей, схильностей, намірів;

- професійний практикум – залучення старшокласників до практичної діяльності в процесі проведення майстер-класів для можливості отримання початкових професійних навичок.

На сьогоднішній день ми спостерігаємо загострення ситуації з абітурієнтами на педагогічні спеціальності, зокрема математичні, а тому для закладів вищої освіти зараз важливий системний підхід до здійснення профорієнтаційної роботи. Система роботи закладу вищої освіти щодо забезпечення наступності у формуванні професійного самовизначення абітурієнтів та студентів сприяє професійній соціалізації, розвитку професійного інтересу. Забезпечення наступності у формуванні професійного вибору передбачає використання сукупності форм, методів та засобів педагогічного впливу, психологічних та організаційно-методичних процедур, спрямованих на формування в абітурієнтів та студентів професійного самовизначення: професійної просвіти, професійного відбору, соціально-професійної адаптації, професійної консультації, які спрямовані на здійснення індивідуальної допомоги студентам, слухачам курсів довузівської підготовки, на формування впевненості у студентів в правильності вибору професії та зміцненні інтересу до неї [4].

Для закладів вищої освіти має бути важлива профорієнтація на рівні системи «школа – заклад вищої освіти», зокрема йде мова про педагогічну освіту. Профорієнтація школярів пов'язана із особистісним самовизначенням, пошуком суспільно значущих мотивів вибору професії, профорієнтація студентів, що вже навчаються, не тільки школярів, які самовизначаються, шукають мотивуючі фактори для вибору професії, але й профорієнтація студентів, що вже навчаються пов'язана із формуванням позитивного ставлення до обраної професії.

В дослідженнях А. Мутирової [4,5] йде мова про багаторівневу структуру профорієнтаційної роботи:

- профорієнтаційна робота з абітурієнтами, учнями середніх шкіл;
- соціально-педагогічна підтримка слухачів факультету довузівської підготовки;
- соціально-педагогічна підтримка студентів;
- професійна орієнтація слухачів курсів підвищення кваліфікації, перепідготовки кадрів і додаткової освіти.

Профорієнтаційна діяльність під час довузівської підготовки майбутніх абітурієнтів сприяє розширенню

їх уявлень про світ професій, про місце людини в світі професій. Відбувається формування мотивів професійного навчання та професійної діяльності.

Профорієнтаційна робота зі студентами спрямована на встановлення взаємозв'язків навчальних дисциплін з професією, забезпечення професійного самопізнання, знайомство з особливостями професії; навчання професії; забезпечення усвідомленого розуміння правильності вибору спеціальності, особливо при продовженні навчання. Профорієнтаційна робота зі студентами може здійснюватися як на заняттях, так і поза ними. Викладачі практично всіх навчальних предметів на різних рівнях навчання можуть інформувати студентів про професійну діяльність. На практичних заняттях з різних дисциплін викладач повинен повідомляти студентам певні знання про професії; розкривати соціальні, економічні і психологічні сторони професій; інформувати студентів про шляхи оволодіння обраною професією; формувати ціннісні орієнтації, стійкі професійні інтереси до професії. Успіх профорієнтаційної роботи на заняттях залежить від умінь педагога пов'язати профорієнтаційний матеріал з програмним, сформувати позитивне ставлення студентів до діяльності. Організація бесід, екскурсій, зустрічей з представниками професії необхідна протягом навчання в університеті в умовах неперервної освіти.

Висновки. Результати соціологічних досліджень, зокрема проведених компанією Cleverdia [1] серед українських школярів, показали, що лише 38% старшокласників точно визначились із обранням майбутньої професії, 24 % – не знають ким бути, а решта – вагаються між декількома варіантами. При цьому більше 80% учнів прагнуть знати, до якої професії в них є здібності, і обрати саме таку. В цьому їм мають допомогти професіонали: психологи, вчителі, викладачі закладів вищої освіти, працівники центрів профорієнтації молоді тощо. Ефективність профорієнтаційної діяльності залежить від її систематичності та наступності – поодинокі та нерегулярні заходи в цьому напрямку будуть безрезультатними, малоефективними. Профорієнтація має здійснюватися протягом усього терміну навчання особистості, при цьому варто враховувати вікові психологічні та індивідуальні особливості учнів. Важливою умовою своєчасного професійного самовизначення особистості є спільна діяльність школи, сім'ї, закладів вищої освіти, центрів профорієнтації тощо. Доходимо висновку, що важливо посилити увагу на профорієнтацію учнів шкіл та здійснювати її комплексно в усіх напрямках.

ЛІТЕРАТУРА

1. "Клевердіа" – інноваційна освітня компанія. [Е. ресурс]. – Режим доступу: <https://cleverdia.com>
2. Концепція державної системи професійної орієнтації населення Затверджено постановою Кабінету Міністрів України від 17 вересня 2008 р. № 842/. [Е. ресурс]. – Режим доступу: <http://consultant.parus.ua/>
3. Малхазов О.Р. Психологія праці. Навчальний посібник. – К.: Центр учбової літератури, 2010. – 208 с.
4. Мутирова А.С. Преемственность в формировании профессиональной направленности студентов//Вестник Адыгейского государственного университета. Серия 3: педагогика и психология. – 2008. – №3. – С.70-72.
5. Мутирова А.С. Работа вуза по формированию профессионального самоопределения старшеклассников и профессиональной направленности студентов//Вестник Бурятского государственного университета. – 2010. – №1. – С. 98-102.
6. Основные принципы и практика организации профориентационной работы в профессионально-педагогическом вузе / Б. Н. Гузанов, М. А. Федулова, Е. В. Радченко//Профессиональное образование и рынок труда. – 2017. – № 3. – С. 35-41.
7. Професійне самовизначення учнівської молоді в умовах освітнього округу: монографія/Л.А. Гуцан, О.Л. Морін,

- 3.В. Охріменко, О.М. Пархоменко, Л.І. Гриценко ; І.І. Ткачук, за ред. О.Л. Моріна. – Харків: «Друкарня Мадрид», – 220 с.
8. Спицина Н.С. Механизм управления профориентационной работой в высших учебных заведениях управленческого профиля//Основы экономики, управления и права. – 2014. – № 3 (15). – С. 73-76.
9. 12 шкіл візьмуть участь в апробації профорієнтаційної програми для старшокласників «Абітурієнт». [Е. ресурс]. – Режим доступу: <https://mon.gov.ua/ua/news/usi-novivni-novini-2016-09-09-12-shkil-vizmut-uchast-v-aprobacziyi-proforientacijnoyi-p9>

REFERENCES

1. Cleverdia is an innovative educational company. [E. source]. – Access mode: <https://cleverdia.com>
2. Concept of the State System of Vocational Orientation of the Population Approved by the Cabinet of Ministers of Ukraine Decree No. 842 of September 17, 2008/. [E. source]. – Access mode: <http://consultant.parus.ua/>
3. Malhazov O. Psychology of work. Tutorial. – Kyiv: Center for Educational Literature, 2010. – 208 p.
4. Mutyrova A. Continuity in the formation of students' professional orientation//Bulletin of the Adygea State University. Series 3: Pedagogy and Psychology. – 2008. – №3. – P.70-72.
5. Mutyrova A. The work of high educational establishment on the formation of professional self-determination of graduates and professional orientation of students//Bulletin of the Buryat State University. – 2010. – №1. – P. 98-102.
6. Basic principles and practice of organizing vocational guidance in a vocational-pedagogical university/ B. Guzanov, M. Fedulova, E. Radchenko//Professional education and the labor market. – 2017. – № 3. – P. 35- 41.
7. Professional self-determination of student youth in the educational district: monograph/ L. Gutsan, O. Maureen, Z. Okhrimenko, O. Parkhomenko, L. Gritsenko; I. Tkachuk, in a row. O. Morina. – Kharkiv: “Madrid Printing House”, – 220 p.
8. Spitsina N. The mechanism of management of vocational orientation work in the higher educational institutions of management profile//Fundamentals of Economics, Management and Law. – 2014. – № 3 (15). – P. 73-76.
9. 12 schools will participate in approbation of the vocational guidance program for high school students “Entrant”. [E. source]. – Access mode: <https://mon.gov.ua/en/news/usi-novni-novini-2016-09-09-12-shkil-vizmut-uchast-v-aprobacziyi-proforientacijnoyi-p9>

Problems of providing continuity in the formation of professional self-determination of entrants

Y. Botuzova

Abstract. The article deals with the features of state regulation of population orientation in Ukraine. The existence of problems with professional self-determination of modern youth has been established on the basis of sociological researches, as well as surveys conducted by author. The main reason for appearance of these problems is the lack of systematic and violation of the continuity of career guidance in educational institutions. The conditions of effectiveness of vocational guidance of students and students are defined, the main directions of vocational guidance work in schools and institutions of higher education are characterized.

Keywords: *vocational work, professional self-determination, entrant, continuity, teaching profession.*